

معماری مساجد و بهداشت جسمی و روانی انسان

محمد ربانی خوراسگانی

چکیده

مقاله با اشاره به اهمیت ویژه مراکز عبادی در ادیان الهی و انتخاب معماری صحیح را زمینه‌ساز نیل به اهداف مقدس معابد و مساجد معرفی نموده است؛ نگارنده در بخش نخست برخی از دستورات بهداشتی اسلامی در خصوص مساجد همچون نظافت و آراستگی و نهی از تولید سروصداها، بلند و آزاردهنده را مطرح ساخته و در بخش دوم برخی از مصادیق رعایت سلامتی در معماری مسجد همچون برخورداری از نور و تهویه مناسب، رنگ‌آمیزی شاداب و رعایت بهداشت روانی را مورد توجه قرار داده است.

اشاره

از دیدگاه ادیان الهی، عبادت و اظهار بندگی و خضوع در برابر آفریدگار هستی اهمیت ویژه‌ای دارد و بر این اساس، مکان عبادت از جایگاه والاّی برخوردار است. در مکتب اسلام، به مسجد به عنوان «بیت‌الله» و مرکز عبادت و نیایش عبادالله توجه و عنایت خاصی شده است، چنان که از زمان تأسیس نخستین مسجد در زمان حیات پربرکت نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلمتا دوران کنونی، علی‌رغم فراز و نشیب‌هایی که مسلمین در طول تاریخ داشته‌اند مساجد همواره مورد توجه مسلمانان بوده است. معماری مساجد نمودهایی از این توجه را به خوبی آشکار می‌سازد.

معماری می‌تواند زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده نیل به اهداف مقدس و انسان‌ساز در مکان‌های عبادی باشد. با استفاده از متون اسلامی می‌توان استنتاج نمود که چنانچه مساجد با استمداد از دیدگاه‌های اسلام طراحی و ساخته و استفاده شود، دستیابی به سلامت جسمی و روانی مورد نظر مکتب اسلام نیز تسهیل خواهد شد.

در واقع بهره‌گیری از دستوره‌های جامع‌نگر و انسان‌ساز اسلام زمینه‌ساز اعتلای نقش مساجد در تأمین سلامت جسم و روح انسان‌هاست. این مقاله، پس از نگاهی کوتاه به آیات و روایات مرتبط با مسأله، بعضی از مصادیق عینی رعایت بهداشت جسمی و روانی را در مساجد گوش زد می‌کند.

بخش اول: برخی از دستوره‌های بهداشتی اسلام در خصوص مساجد

۱. نظافت و پاکیزگی مساجد: در متون اسلامی علاوه بر دستورهایی که در باره عمران مساجد آمده، توصیه‌های بسیاری به نظافت و پاکیزگی مساجد شده است که ذیلاً برخی از آنها ذکر می‌شود:

- دستور تطهیر خانه خدا به حضرت ابراهیم علیه‌السلام:

«طهرا بیتی للطائفین و العاکفین و الرکع السجود»^۱.

- امام صادق علیه‌السلام از حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم روایت فرمود:

«هر که مسجدی را نظافت کند، حق تعالی ثواب آزاد کردن يك بنده را

برای او بنویسد و اگر کسی به اندازه دارویی که در چشم می‌ریزند از مسجد

خاکروبه بردارد، خداوند دو بهره عظیم از رحمت به او کرامت فرماید»^۲.

- از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است: کفش خود را (جهت حفظ پاکیزگی مسجد)

نزدیک در مسجد، در مکان مشخصی محفوظ دارید.

در کتب فقهی نیز احکامی مبسوط در باره طهارت مساجد آمده است.^۳

^۱ . بقره / ۱۲۵ .

^۲ . مجلسی، محمدباقر، *عین‌الحیوة*، مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر: ص ۲۷۷ - ۲۷۵ : ۵۷۴ - ۵۷۳ .

^۳ . امام خمینی قدس‌سره، *رساله توضیح المسائل*، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴، مسائل شماره ۷۹۸ الی ۸۶۵ .

^۴ . رزاقی، ابوالقاسم، *مسجد پایگاه توحید و تقوی*، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲ .

۲. نظافت و بهداشت بدن و پوشاک نمازگزار: خداوند در قرآن کریم ضمن بیان خصوصیات مسجد قبا می‌فرماید:

«... فیه رجال یحبون ان یتطهروا...»^۵

«در آن مسجد کسانی هستند که دوست دارند از آلودگی‌ها و ناپاکی‌ها

(ظاهری و باطنی، جسمی و روحی) پاک شوند...»^۶
احادیثی بسیار در فضیلت ورود با طهارت به مسجد وارد شده است از جمله:
امام صادق علیه‌السلام فرمود:

«لا تدخل المساجد الا بالطهاره».

«داخل مسجد نشوید مگر با طهارت».

امام صادق علیه‌السلام فرمود:

«علیکم باتیان المساجد، فانها بیوت اللّٰه فی الارض و من اتاها

متطهرا طهره الله من ذنوبه و کتب من زواره...».

«بر شما باد رفتن به مساجد، به درستی که مساجد خانه‌های خدا در روی

زمین هستند و هر که با طهارت به مسجد رود خداوند او را از گناهانش پاک

گرداند و او را از زوار خودش محسوب دارد».^۷

همچنین توصیه شده است نمازگزار قبل ورود به مسجد، ته کفش خود را بررسی کند

تا کثیف و آلوده نباشد.

در مورد لباس نمازگزار نیز احکام فقهی متعددی بیان شده، به نحوی که پاک بودن لباس

نمازگزار و آلوده نبودن به نجاساتی چون خون، ادرار و مردار از جمله شرایط آن است.

همچنین استحباب پوشیدن لباس سفید و پاکیزه‌ترین لباس‌ها و کراهت پوشیدن

لباس سیاه و چرک و مسائلی دیگر در کتب فقهی بیان شده است.^۸

بدیهی است طهارت و پاکی جسم مرحله ابتدایی و مقدماتی طهارت روح است لذا انسان

مسلمان باید از مرحله طهارت جسم گذر کند تا به طهارت روح دست یابد.

مسجد مکان افراد پاک و مطهر از لحاظ جسم و روح است، چنان‌که در آیه ۲۸ سوره توبه،

مشرکان ناپاک محسوب شده‌اند و حق ورود به مسجد الحرام از آنان سلب شده است.^۹

امام خمینی قدس سره در باره اولویت تطهیر روح بر جسم پس از بیان آیه شریفه:

«رجال یحبون ان یتطهروا والله یحب المطهرین» می‌نویسند:

«و سالك روشن ضمیر از دستور شرع مقدس به تطهیر ظاهر در حال

نماز متفطن می‌گردد که نجاست باطن و آلودگی جان به مراتب بیشتر

و شدیدتر از نجاست و آلودگی ظاهر تن است که به فرموده عارف رومی:

این نجاست ظاهر، از آبی رود

و آن نجاست باطن، افزون می‌شود

این نجاست بویش آید بیست گام

و آن نجاست بویش از ری تا به شام

بلکه بویش آسمان‌ها بر رود

بر دماغ حور و رضوان به شود

پس اعتنا به تطهیر دل و جان بیش از تطهیر تن و لباس کند...»^{۱۰}

۳. آراستگی هنگام ورود به مساجد: در آیه ۳۱ سوره اعراف به مسلمانان توصیه شده است

که در مساجد همراه با زینت حضور یابند:

«خذوا زینتکم عند کل مسجد».

«در رفتن به مساجد زینت‌های خود را بردارید».

۵. توبه / ۱۰۸.

۶. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۷. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۸. ری شهری، محمد، میزان الحکمة، المجلد الرابع، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۲: ص ۳۹۰ - ۴۰۰.

۹. امام خمینی قدس سره، رساله توضیح المسائل، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴: مسائل شماره ۷۹۸ الی ۸۶۵.

۱۰. نجفی، گودرز، راز نیایش، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷: ص ۷۰ - ۸۱.

۱۱. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۱۲. امام خمینی قدس سره، پرواز در ملکوت اسرار الصلوة، انتشارات نهضت زنان مسلمان، ۱۳۵۹: ج ۱، ص ۱۲۸.

در متون اسلامی به حضور انسان به نحو مناسب در مساجد توصیه شده، چنان‌که استفاده از عطر و گلاب و امثالهم سفارش شده است.^{۱۳} برخی اظهار داشته‌اند که منظور آیه تنها آرایش ظاهری نیست؛ بل آراستگی معنوی را هم شامل می‌شود.^{۱۴} علاوه بر این، به خوشبو کردن مساجد نیز توصیه شده است.^{۱۵} ۴. نهی از انداختن آب دهان در مساجد: از جمله اعمالی که انجام دادن آن‌ها در مسجد مکروه شمرده شده، انداختن آب دهان و بینی و خلط سینه در مسجد است.^{۱۶} بدیهی است که این مسأله، در پیشگیری از انتقال آلودگی‌های ناشی از عوامل عفونی نقشی مهم خواهد داشت.

۵. نهی از تولید سر و صداها بلند و آزار دهنده در مساجد: امروزه در جهان مسأله آلودگی صوتی و عوارض آن بر انسان از جمله مسائل شایان توجه است.^{۱۷} در متون اسلامی، برای حفظ حرمت و جایگاه والای مساجد، بانگ و آواز بلند در مساجد ناپسند شمرده شده است.

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در پاسخ به پرسش «ابوذر» مبنی بر این که چگونه مساجد خدا آباد می‌شود؟ فرمودند:

«با بلند نکردن صدا، به کارهای باطل مشغول نشدن، در مسجد خرید

و فروش نکردن و ترك کارهای لغو در آن».^{۱۹۱۸}

این‌ها تنها گوشه‌ای از تعالیم اسلام بود. این‌گونه موارد، نشان دهنده آن است که اسلام برای حفظ حریم مساجد از جنبه‌های گوناگون، از جمله رعایت مسائل بهداشتی اهمیت زیادی قایل است و بر این اساس باید در معماری مساجد به سلامت جسم و روح انسان توجه کامل شود.

بخش دوم: برخی از مصادیق رعایت سلامتی در معماری مسجد به نظر می‌رسد در معماری مساجد باید به موارد زیر توجه شود تا زمینه سلامت جسمی و روانی انسان فراهم شود:

۱. طراحی مکان‌های مناسب برای انجام دادن مقدمات نماز: در متون اسلامی توصیه شده است که افراد با طهارت به مساجد وارد شوند. بر این اساس ضرورت دارد مکان‌های بهداشتی مناسب برای انجام دادن مقدمات نماز در نظر گرفته شود. ایجاد اماکن مناسب برای تخلی (مستراح)، وضو، استنشاق و مضمضه برای حفظ طهارت روحی و جسمی نمازگزاران ضرورت دارد.

با بهره‌گیری از اسلوب‌های صحیح معماری این‌گونه اماکن، می‌توان بنای مسجد را به نحوی طراحی نمود که ضمن کارآمدی مناسب و رفع نیازهای متداول نمازگزاران، از زیبایی، سادگی و وضعیت بهداشتی مناسب برخوردار باشد و از اسراف، تجملات بی‌هوده و به هدر رفتن سرمایه‌های ملی اجتناب شود.

به عنوان مثال، چنان که بعداً نیز اشاره خواهد شد باید ساختار و طراحی سرویس‌های بهداشتی به صورتی باشد که امکان انتقال آلودگی‌های عفونی به حداقل برسد و به‌علاوه در مصرف آب صرفه‌جویی شود.

۲. برخورداری از امکان نظافت و طهارت به نحو شایسته: با عنایت به لزوم پاکیزگی مساجد، معماری ساختمان آن باید به‌گونه‌ای باشد که امکان تمیز کردن، نظافت و طهارت به سهولت فراهم باشد.

مصلح ساختمانی مساجد در محل‌هایی که در معرض شستشو و نظافت است باید از مقاومت و استحکام لازم برخوردار باشد و حتی در مقابل ترکیبات شیمیایی که برای ضدعفونی کردن استعمال می‌شوند مقاوم باشد.

۱۳. امام خمینی قدس سره، رساله توضیح المسائل، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴: مسائل شماره ۷۹۸ الی ۸۶۵.

۱۴. سیورادوبادی، احمد، آئین بهزیستی اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۷: ج ۱، صص ۶۹، ۱۲۷ - ۱۲۵، ۱۲۱.

۱۵. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۱۶. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۱۷. ربانی، محمد، نگرشی بر صدا و آن بر انسان با استفاده از متون دینی، فصلنامه علمی، آموزشی، تخصصی و تحقیق شنوایی‌شناسی، شماره ۱۱ و ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۷۸.

۱۸. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

۱۹. ری‌شهری، محمد، میزان الحکمة، المجلد الرابع، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۲: صص ۳۹۰ - ۴۰۰.

۳. برخورداری از نور و تهویه مناسب: نور و تهویه مناسب بر سلامت جسم و نشاط روحی انسان تأثیر دارد لذا در معماری مساجد باید به این دو نکته توجه شود.
۱. ۳ - برخورداری از نور مناسب: در مورد روشنایی مساجد احادیثی بسیار وارد شده است، از جمله: از نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله روایت شده است:

«هر که در مسجدی از مساجد خدا چراغی برافروزد تا زمانی که روشنایی چراغ در آن مسجد باشد پیوسته ملائکه و حاملان عرش برای او استغفار کنند»^{۲۱۲۰}

مهم‌ترین منبع نور، آفتاب است. ضرب‌المثلی ایتالیایی می‌گوید:

«آنجا که آفتاب داخل می‌شود پزشک وارد می‌گردد».

نور جان‌بخش آفتاب در سلامت انسان تأثیری مهم دارد. انوار آفتاب از عوامل مهم نابودکننده ویروس‌های عفونت‌زا است. پرتوهای آفتاب تعداد گلبول‌های سفید سطحی بدن را افزایش می‌دهد و در بهبود دردهای مفصلی و استخوانی مؤثر است.^{۲۲} لذا بهتر است در معماری مساجد با رعایت نکات زیر امکان بهره‌برداری مناسب از نور خورشید فراهم گردد:

- با طراحی صحیح ساختمان و با تعبیه پنجره‌های بزرگ در دیوار مساجد می‌توان از نور آفتاب در طول روز برای مدتی طولانی بهره گرفت.

- در مورد تدارک نور مناسب برای شب‌ها نیز طراحی شایسته به عمل آید تا نور از بالای سر بتابد؛ زیرا تغییرات ناگهانی در شدت نور موجب جمع شدن و اتساع پی‌درپی مردمک می‌شود.

- درخشندگی شدید چشمه نور بر اثر طولانی شدن مدت تطابق، سبب خستگی پی‌ها و عضلات چشم می‌گردد. بنابراین چشمه نور مصنوعی باید دارای شدت کافی و ثابت باشد.

- روشنایی غیرمستقیم و نامرئی برای چشم مناسب‌تر است. بعد از نور غیرمستقیم، وسیله جانشین مناسب منبع نور ثابت است که به وسیله شیشه مات پوشیده شده باشد.^{۲۳}

- روشنایی باید در حد معقول باشد؛ زیرا چنانچه شدت نور از حد معینی فراتر باشد چشم افراد خیره و خسته می‌شود.^{۲۴} نور کم هم سبب خستگی چشم‌ها می‌شود.^{۲۵} جداول ویژه‌ای برای تعیین مقدار نور مکان‌های گوناگون وجود دارد.

- در انتخاب منبع نوری مناسب باید با بهره‌گیری از نظریات کارشناسان متعهد و با توجه به توان، مصالح ملی و شرایط اقلیمی عمل نمود.

۲. ۲ - تهویه مناسب: استفاده از هوای پاکیزه توأم با روشنایی و حرارت مناسب آثار و فواید بسیار در سلامت و تندرستی دارد.

هوای اطراف به واسطه حرارت، حرکت یا سکون، فشار، رطوبت و حتی بوی خوب، بر اعضای حسی و عصبی پوست بدن اثر می‌گذارد و در تنظیم حرارت، دم زدن، گردش خون و امثالهم اهمیت زیادی دارد. هوای تمیز و تازه سبب تحریک قوای فکری و نیز تحریک گردش خون در مویرگ‌ها می‌شود و در نتیجه تهویه در شش‌ها بهتر انجام می‌گیرد.^{۲۶} بر عکس، هوای نامطبوع موجب احساس ناراحتی، گرفتگی و مریضی می‌شود.

هوای محل تجمع افراد دائما به واسطه تنفس، تبخیر عرق، تصاعد گازهای حاصل از سوخت و غیره فاسد می‌شود. لذا به تناسب حجم هوا باید منافذی برای دخول هوای تازه و تمیز وجود داشته باشد تا بتوان هرچه بیشتر هوای داخلی آن را تجدید کرد.^{۲۷} و تهویه بهداشتی را فراهم نمود. تهویه بهداشتی عبارت است از فراهم کردن هوای خوب و عاری از میکروب، گازهای سمی، گرد و غبار و دارای درجه حرارت، رطوبت، فشار و حرکت مناسب. در معماری مساجد باید به تدارک تهویه مناسب، به ویژه بهره‌مندی از هوای پاکیزه طبیعی اهتمام داشت و از ایجاد فضاهای محبوس و محروم از هوای تازه اجتناب نمود.

20. رزاقی، ابوالقاسم، مسجد پایگاه توحید و تقوی، انتشارات حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۲.

21. مجلسی، محمدباقر، عین‌الحیوة، مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر: ص ۲۷۷ - ۲۷۵، ۵۷۴ - ۵۷۳.

22. مولوی، محمدعلی و ثمر - گیتی، بهداشت همگانی، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

23. مولوی، محمدعلی و ثمر - گیتی، بهداشت همگانی، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

24. مرتضوی، ناهی، نور و روشنایی مناسب در کتابخانه‌ها، فصلنامه کتاب، بهار ۱۳۷۴: ص ۴۳ - ۳۴.

25. مولوی، محمدعلی و ثمر - گیتی، بهداشت همگانی، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

26. مولوی، محمدعلی و ثمر - گیتی، بهداشت همگانی، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

27. مولوی، محمدعلی و ثمر - گیتی، بهداشت همگانی، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

استفاده از پنجره‌های مناسب می‌تواند نور و هوای تازه را به ارمغان آورد.

۴. کاهش امکان سرایت بیماری‌های عفونی: در معماری مساجد باید مسائل پیش‌گیری کننده از سرایت بیماری‌های عفونی نیز مدنظر قرار گیرد چرا که مساجد محل تجمع افراد با سنین متفاوت است و امکان سرایت بیماری‌های عفونی به طور بالقوه وجود دارد. برای کاهش سرایت بیماری‌های عفونی می‌توان راه‌های زیر را مدنظر قرار داد:

- به نقش نور خورشید در کاهش انتقال ویروس‌های عفونت‌زا توجه شود.
- با توجه به این که در بروز برخی بیماری‌ها به ویژه بیماری‌های تنفسی، تراکم جمعیت و فقدان تهویه مناسب نقش شایان توجهی دارد، لذا ایجاد ساختمان به نحوی که از تهویه مناسب برخوردار باشد در کاهش سرایت بیماری‌های عفونی نقش به سزایی دارد.
- ساختمان مسجد به ویژه کف ساختمان و نیز وضوخانه و سرویس بهداشتی باید از مواد و مصالحی ساخته شود که در برابر مواد ضد عفونی کننده مقاوم باشد.
- ساختمان مسجد باید در محل و به شکلی باشد که در معرض کوران هوا نباشد.
- مساجد باید از آب بهداشتی و سالم بهره‌مند باشند.
- مساجد باید از سیستم فاضلاب و دفع مواد زاید به صورت بهداشتی برخوردار باشند.
- در وضوخانه مساجد امکان بهره‌گیری از مواد صابونی به ویژه صابون مایع به سهولت فراهم باشد.

- برای جلوگیری از نفوذ حشرات و حیوانات موذی و منتقل کننده بیماری‌های عفونی، پنجره‌ها از توری سیمی برخوردار و دیواره‌ها فاقد منافذ و محل‌های نفوذ حیوانات و حشرات باشد و به راحتی تمیز شود.^{۲۸}

۵. تدارک محل تغذیه و پذیرایی: هر چند اساساً مسجد از اماکن عبادی است، در مواردی اقتضا دارد که از نمازگزاران پذیرایی شود. لذا برای حفظ اصول بهداشتی و نیز حرمت مساجد باید فضاهای مناسبی به تدارک امور پذیرایی اختصاص یابد و در آن فضاها شرایط بهداشتی مورد لزوم مراعات گردد، از جمله شست‌شوپذیر بودن کف و دیواره‌ها (مثلاً کاشی کردن دیواره‌ها)، آفتابگیر بودن، داشتن هواکش، وجود لوله کشی آب سرد و گرم، داشتن انبار مواد غذایی مناسب، داشتن سکو و میز مناسب.^{۲۹}

۶. رعایت بهداشت روانی و پرهیز از ایجاد تنش: محیط زندگی و فضایی که انسان در آن اوقات خود را می‌گذراند بر روح و روان تأثیر می‌گذارد. به عبارت دیگر، وضعیت فیزیکی محیط، بر جسم و روان آدمی که روان او را نیز تحت تأثیر می‌گذارد. در خصوص معماری مساجد، به منظور ایجاد فضایی مناسب که به آرامش روانی او کمک نماید باید نکات زیر را مدنظر قرار داد:

۱. ۶) استفاده از رنگ‌های آرام‌بخش: امروزه روان‌شناسان به تأثیر فراوان رنگ‌ها بر روی روان انسان پی برده‌اند، لذا در مورد آن تحقیقات بسیاری انجام داده‌اند. در قرآن و فرهنگ غنی اسلامی نیز به این مسئله عنایت شده، چنان که داستان قربانی کردن گاو بنی‌اسرائیل، به رنگ زرد اشاره شده و می‌فرماید:

«تسر الناظرین».^{۳۰}

«این رنگ بینندگان را شاد می‌کند».^{۳۱}

در معماری ادوار اسلامی، غالباً رنگ‌هایی استفاده شده است که آثار محرک و مخرب بر اعصاب ندارد بلکه اثر تسکین دهنده و آرام‌بخش است، رنگ آبی از جمله آن‌ها است. در واقع آدمی در مواجهه با این‌گونه رنگ‌ها احساس آرامش خاص می‌کند، تماس مداوم با این رنگ‌ها حتی اگر در سطح وسیعی نیز باشد ایجاد خستگی یا آثار سوء دیگر نمی‌کند.^{۳۲}

²⁸ . صادقی حسن‌آبادی، علی، *کلیات بهداشت عمومی*، چاپ هفتم، ۱۳۷۵، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی شیراز با همکاری انتشارات کوشا مهر: ص ۴۸، ۷۹-۷۸، ۸۱-۸۰.

²⁹ . مولوی، محمدعلی و ثمر- گیتی، *بهداشت همگانی*، انتشارات چهر، چاپ دوم، ۱۳۶۲.

³⁰ . بقره / ۶۹.

³¹ . خرّمشاهی، بهاء‌الدین، *روان‌شناسی رنگ در قرآن*، روزنامه جوان، شماره ۶۱، ۱۳۸۷/۲/۲۸.

³² . صبور اردوبادی، احمد، *آئین بهزیستی اسلام*، خودآرایی، رنگ پوشاک دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷: ج ۲، ص ۵۴-۳۴.

در معماری مساجد باید این شیوه حسنه همچنان مورد توجه باشد و با بهره‌گیری از روان‌شناسی رنگ‌ها، تعمیق و گسترش یابد.

۶. ۲) هم‌خوانی با طبیعت: جهان طبیعت جلوه جمال الهی و نمود قدرت و حکمت بزدانی است. این نمودهای طبیعی و جلوه‌های آفرینش در تعبیرات قرآنی نشانه‌ها و آیات الهی هستند. علاوه بر فواید گوناگون مادی که از قیل محیط زیست و جلوه‌های طبیعت عاید انسان می‌شود، مناظر زیبا، اصوات موزون و نغمه‌های طرب‌انگیز موجود در طبیعت برای انسان نشاط روحی ایجاد می‌کند.^{۳۳}

براین اساس، در معماری مساجد باید به هماهنگی با طبیعت توجه شود و حتی‌المقدور از ایجاد ساختمان‌های ناهمگون با بستر طبیعی خودداری شود. حفظ پوشش سبز علاوه بر زیبایی، در ایجاد هوای معتدل در منطقه نیز مؤثر خواهد بود.

۶. ۳) رعایت شرایط اقلیمی و جغرافیایی: انسان برای بهره‌برداری مناسب از محیط طبیعی و زیستگاه خود نیازمند بهره‌گیری از دانش جغرافیاست تا بتواند به کمک آن، به شناخت صحیح شرایط زندگی دست یابد و پس از شناخت از آنها بهره‌گیرد.^{۳۴} آگاهی از شرایط جوی و اوضاع اقلیمی و وضعیت آب و هوا برای ایجاد بناهای مفید و پایدار ضرورت دارد. لذا در معماری مساجد باید تنوع شرایط اقلیمی و جغرافیایی و انطباق بنا با آن مدنظر باشد تا در معرض تخریب و عوارض ناشی از ناسازگاری با وضعیت اقلیمی و جغرافیایی کمتر واقع شوند و به طور شایسته‌تری استفاده شوند.

در این زمینه، موارد دیگری چون شرایط مناسب از لحاظ صوتی هم مطرح است که قبلاً اشاره شد. یادآور می‌شود این مبحث، نه تنها در تعارض با تأثیرات عظیم عبادت در ایجاد آرامش روانی و اطمینان برای انسان نیست؛ بلکه به نوعی مکمل آن است.

۷. رعایت فضای فیزیکی و زیستی جداگانه برای خانم‌ها و آقایان: با توجه به حضور گسترده خانم‌ها در مساجد، در معماری باید فضاهای مناسبی برای خانم‌ها در نظر گرفته شود تا ضمن رعایت حدود و حریم شرعی، از رفاه و آسودگی نسبی برخوردار باشند. ایجاد فضای مناسب برای امور عبادی و نیز رفع دیگر نیازهای ضروری زنان باید لحاظ شود.

۸. توجه به نیازهای بهداشتی و خدماتی مساجد خاص: رفع نیازهای نمازگزاران در مورد برخی مساجد مانند مسجد جامع شهر، محل برگزاری نماز جمعه و مساجد بین راه توجه بیشتری می‌طلبد. ایجاد سرویس‌های بهداشتی متناسب با نیاز (دستشویی و توالت‌های بهداشتی و ایجاد دوش‌های عمومی)، وجود محل‌های مخصوص برای نگهداری، استراحت یا بازی اطفال، و استفاده از مساجد در غیر اوقات نماز برای امور فرهنگی و آموزشی متناسب با شؤون مساجد، همچنان که از صدر اسلام در مورد مساجد بزرگ معمول بوده است.^{۳۵} از جمله این موارد است.

جمع‌بندی

آنچه به اجمال در این مقاله مطرح شد نشانگر آن است که در باره نقش معماری مساجد در بهداشت جسمی و روحی انسان، زمینه‌های بسیاری برای تحقیق و عمل مطرح است و استمداد از احکام الهی و بهره‌گیری از متون دینی در این زمینه بسیار راهگشاست. امید است این مختصر برای علاقه‌مندان مفید و در ایجاد انگیزه برای تلاش‌های تحقیقی و کاربردی گسترده مؤثر باشد. ان شاء الله

۳۳. ربانی، محمد، بهره‌گیری شایسته از محیط زیست با الهام از تعالیم اسلامی، مجموعه مقالات همایش اسلام و محیط زیست، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست: ص ۲۲۵ - ۲۲۸.

۳۴. ربانی، محمد، بهره‌گیری شایسته از دانش جغرافیا با الهام از تعالیم اسلام، دهمین کنگره جغرافیای ایران، دانشگاه امام حسین، مهر ۱۳۷۸.

۳۵. ری‌شهری، محمد، میزان الحکمة، المجلد الرابع، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۲: ص ۳۹۰ - ۴۰۰.

۳۶. امیدپانی، سیدحسین، نقش موقوفات ایران اسلامی در توسعه علم و دانش، روزنامه اطلاعات، مؤرخه ۱۴ و ۱۵ تیر ۱۳۷۶.